

A black and white portrait of Hannah Arendt, an elderly woman with short, wavy hair, wearing a light-colored button-down shirt and a pearl necklace. She is looking slightly to the right of the camera with a thoughtful expression. The background is dark and out of focus.

Joop Berding (red.)

# Aan het werk

Professionals

# met

in onderwijs, zorg

# Hannah

en sociaal werk

# Arendt

ISVW UITGEVERS

‘De reden waarom wij nooit met zekerheid de uitkomst van een handeling kunnen voorspellen, is eenvoudig dat er aan het handelen nooit een einde komt.’

*Hannah Arendt*

‘De professional moet niet alleen goed werk doen, maar ook met zijn werk het goede doen.’

*Hans Van Crombrugge & Ruben Debusschere*

JOOP BERDING (RED.)

# Aan het werk met Hannah Arendt

Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk

ISVW UITGEVERS

# Inhoudsopgave

<b>VOORWOORD</b> <i>Joop Berding</i>	7
<b>HOOFDSTUK 1. INLEIDING</b> Hannah Arendt en professionaliteit. Een verkenning. <i>Joop Berding</i>	11
<b>Onderwijs</b>	
<b>HOOFDSTUK 2</b> Werken, handelen en subjectiviteit. Opvoeding en onderwijs rond 'de tafel van de wereld'. <i>Wouter Pols</i>	39
<b>HOOFDSTUK 3</b> 'Wie denk jij wel dat je bent?!' Arendt en het verdwijnen van het gezag van leraren. <i>Joop Berding en Wouter Pols</i>	49
<b>HOOFDSTUK 4</b> Opleidingsonderwijs dat tot denken uitdaagt. De inspiratie van Hannah Arendt. <i>Monique Leijgraaf</i>	67
<b>HOOFDSTUK 5</b> Hannah Arendts 'politiek van vluchtelingen' als spiegel voor de actualiteit. Een hogeronderwijspraktijk voor nieuwkomers. <i>Hanke Drop</i>	85
<b>Zorg en sociaal werk</b>	
<b>HOOFDSTUK 6</b> Mensen uit zicht. Grenzen aan 'eigen kracht'-optimisme in de zorg. Een arendtiaanse kritiek. <i>Gregor D.C.K. Niedlich</i>	101

<b>HOOFDSTUK 7</b>	113
Zorg en de banaliteit van het goede. Hoe kunnen professionals hun organisatie bevragen?	
<i>Meralda Slager</i>	
<b>HOOFDSTUK 8</b>	127
Werk als <i>performance</i> . Arendtiaanse taferelen op tv, in het verpleeghuis en in het museum.	
<i>Mieke Moor</i>	
<b>HOOFDSTUK 9</b>	139
Sociaal werk: een kwestie van ‘maken’ of ‘handelen’? Het debat tussen Sennett en Arendt.	
<i>Will van de Laak in gesprek met Joop Berding</i>	
<b>HOOFDSTUK 10</b>	149
Het goede leven is verre van ideaal. Arendt, handelingsverlegenheid en het ongehoorde.	
<i>Richard de Brabander en Tina Rahimy</i>	
<b>NAWOORD</b>	165
<i>Joop Berding</i>	
<b>LITERATUUR</b>	173
<b>OVER DE AUTEURS</b>	193
<b>VERANTWOORDING</b>	197
<b>NOTEN</b>	199

## VOORWOORD

Hannah Arendt: die is in korte tijd wel heel erg populair geworden! Je kunt geen krant openslaan of een online tijdschrift raadplegen of haar naam valt wel. Wat steekt daarachter? Wat maakt dat deze filosoof – of beter: politiek denker, want zo noemde ze zichzelf – zo de aandacht trekt? In de filosofie is Arendt geen onbekende: in de afgelopen jaren werden veel proefschriften en andere serieuze studies aan haar werk gewijd. Maar er zit een gat tussen deze academische en soms zwaar-filosofische literatuur en de snel geschreven journalistieke artikelen en stukken op sociale media. Het doel van deze bundel is dit op te vullen door op een toegankelijke en tegelijk diepgravende manier de betekenis van Arendts werk voor professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk voor het voetlicht te brengen. De auteurs hebben als gemeenschappelijk vertrekpunt dat Arendt iets belangrijks te zeggen heeft. Het gaat om niets minder dan de vraag welke rol professionals dienen te spelen in een verscheurde wereld die ondanks alles toch de ene ‘gemeenschappelijke wereld’ (Arendt) is die we hebben.

Arendt is iemand die denkt in onderscheid en in meervoudigheid (pluraliteit). Haar is weleens verweten dat ze alles zo gecompliceerd voorstelde, met haar onderscheidingen tussen het menselijk arbeiden, werken en handelen of tussen het private, het sociale en het politieke. Haar reactie daarop was zeer karakteristiek, ze zei: het leven zelf is zo complex, je kunt mij moeilijk verwijten dat mijn gedachten dat ook zijn.

Denken is voor Arendt een centrale menselijke activiteit en haar eigen leven zat er vol mee. Je ziet dat mooi terug in de film die Margarethe von Trotta in 2012 over haar maakte: een stille, kettingrokende Hannah Arendt overdenkt met een enigszins gepijnigde blik de gebeurtenissen tijdens het Eichmann-proces, begin jaren zestig. Daarmee is het naar binnen gekeerde

van het denken wel goed getroffen, maar wat ontbreekt is de inhoud van al die gedachten. En die inhoud is er te over. Arendt heeft nagedacht en zich vervolgens uitgesproken (geoordeeld) over de meest uiteenlopende politieke, sociale en historische gebeurtenissen, niet alleen van de twintigste eeuw maar ook van vele eeuwen daarvoor. Soms bracht ze haar bevindingen naar voren op een manier die veel mensen als provocerend ervoeren. Vooral haar verslag van het proces tegen de nazimisdadiger Adolf Eichmann in Jeruzalem, dat in de film centraal staat, moest het ontgelden. De controversie hierover woedt tot op de dag van vandaag voort. Arendt is duidelijk een denker die weerstand oproept.

Rond Arendts werk is inmiddels een bibliotheek volgeschreven. Veel van haar boeken en essays zijn in het Nederlands vertaald. Enkele werken, zoals *Denken* en *Oordelen*, zijn inmiddels zelfs opnieuw vertaald; andere beleven herdrukken. Het werd tijd om iets aan het hierboven gesignaleerde manco te doen: professionals hebben tot nu toe nauwelijks kennisgemaakt met en kunnen profiteren van Arendts inzichten. Daardoor zijn kansen gemist om juist hen bij het debat over professionaliteit te betrekken.

Deze bundel gaat over professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk en de mensen met wie zij regelmatig, soms dagelijks te maken hebben: de leerlingen, patiënten en cliënten. In het onderwijs, de zorg en het sociaal werk spelen netelige en weerbarstige kwesties die te maken hebben met het typische karakter van deze werksoorten. Het gaat altijd om nauwe, intensieve relaties tussen mensen van vlees en bloed: de lerares en haar (lieve of lastige) leerlingen, de verzorgende met eenzame ouderen, de sociaal werker die mensen in de wijk mobiliseert. Deze professionals bevinden zich, in Arendts termen, op het zeer interessante maar ook spanningsvolle snijvlak van werken en handelen, tegen de achtergrond van een steeds verder uit-eenvallende gemeenschappelijke, publieke wereld. Vanuit de opvattingen en de kernbegrippen van Arendt laten de auteurs in deze bundel hier een scherpe analyse op los die professionals kan helpen er meer grip op te krijgen. Dat is dan ook de insteek van de bundel.

Ik dank Meralda Slager voor het aanreiken van de titel. Deze is bewust dubbelzinnig bedoeld, zoals nog zal blijken uit de bespreking van Arendts opvattingen over werken en handelen.

De auteurs zijn allemaal werkzaam in het hoger beroepsonderwijs, zijn goed bekend met het werk van Arendt en kennen het veld waarover ze

schrijven in praktijk en theorie door en door. Toen ik ze vroeg om een bijdrage zeiden ze zonder uitzondering direct ja en ook: wat goed dat een dergelijke bundel er gaat komen. Ik hoop, mede namens de auteurs, dat de lezers deze opvatting zullen delen.

## Leeswijzer

De bundel bestaat uit twee delen waarin respectievelijk onderwijs en zorg en sociaal werk aan de orde komen. In het eerste hoofdstuk worden Arendts leven en werk gepresenteerd en voorts enkele kernbegrippen zoals arbeiden, werken en handelen uitgelegd. Ook bevat het een introductie in actuele opvattingen over de professional. Het is daarom aan te bevelen dit hoofdstuk te raadplegen alvorens andere hoofdstukken te lezen; deze bouwen daarop voort. Daarna volgen negen hoofdstukken met beschouwingen waarin de auteurs Arendts conceptuele licht laten schijnen over concrete, levensechte casussen en nagaan tot welke nieuwe inzichten dit leidt. Aan de lezer de keuze om de bundel in zijn geheel, per deel of in afzonderlijke hoofdstukken tot zich te nemen. De bundel eindigt met een nawoord waarin de bevindingen worden samengevat en geïntegreerd.

Joop Berding

Den Haag, 1 oktober 2017



# Hannah Arendt en professionaliteit

## Een verkenning

JOOP BERDING

*‘... wat mensen ook doen of weten of ervaren, het krijgt pas zin wanneer en in zoverre erover gesproken kan worden.’*

Hannah Arendt<sup>1</sup>

*‘De vrijheid om te oordelen en de doelen van het werk zelf te kiezen is het brandend vuur onder de instituties van de derde logica. Daaruit blijkt de werkelijke ziel van professioneel handelen.’*

Eliot Freidson<sup>2</sup>

Hannah Arendt (1906-1975) was een eigenzinnig politiek denker. Haar handelsmerk was het maken van onderscheid en het nadenken over de pluraliteit in onze wereld. In dit inleidende eerste hoofdstuk komen haar boeiende leven en een beknopt overzicht van haar ideeën aan de orde. Ik bespreek een aantal kernbegrippen, zoals arbeiden, werken en handelen, denken en oordelen. Het tweede deel van dit hoofdstuk is een verkenning van de begrippen professional, professionaliteit en professionalisering. Ik zal kort ingaan op de geschiedenis en de dynamiek van deze begrippen en nagaan hoe op dit moment wordt gedacht over professionaliteit in de domeinen die in deze bundel centraal staan: onderwijs, zorg en sociaal werk. In de volgende hoofdstukken wordt hierop voortgebouwd.

## Hannah Arendt

In november 1972 organiseerde de Society for the Study of Social and Political Thought in Toronto een rondetafelgesprek over het werk van Hannah Arendt. Ze werd door de deelnemers flink uitgedaagd om haar ideeën te verhelderen. Nadat een aantal onderwerpen de revue was gepasseerd, waaronder haar geruchtmakende verslag van het Eichmann-proces, werd haar de vraag gesteld: ‘Wat ben je nu eigenlijk? Ben je een conservatief? Ben je een *liberal*?<sup>3</sup> Wat is je positie binnen de huidige mogelijkheden?’ En Arendt antwoordde op een voor haar zeer kenmerkende manier: ‘Je vraagt me waar ik sta. Ik ben nergens. Ik behoor echt niet tot de “mainstream” van het huidige politieke denken of welk denken dan ook. Niet omdat ik zo origineel wil zijn maar gewoon: omdat ik niet pas.’<sup>4</sup>

Geen conservatief, geen socialist of communist en evenmin een *liberal*.<sup>5</sup> Wat dan wel? Misschien is het meest typerende voor Arendt dat zij, bij het overdenken van ‘wat we aan het doen zijn’ probeerde zich zo min mogelijk aan te trekken van deze etiketten. Haar tijd, de twintigste eeuw, gaf haar heel wat te denken: de Russische revolutie in 1917 en de vestiging van de stalinistische ‘heilstaat’. De opkomst en de heerschappij van het nazisme in de jaren twintig en het door Hitler beoogde ‘duizendjarig rijk’. De vrijwel vernietiging van het (Europese) jodendom en de jacht op degenen die daarvoor medeverantwoordelijk waren en die na 1945 ter verantwoording werden geroepen. Haar tweede thuisland, de Verenigde Staten, dat zich in de jaren zestig in de uitzichtloze destructieve oorlog in Vietnam stortte en het daarop volgende failliet van de politiek. De studentenopstanden en de repressie van de autoriteiten. De zwarte burgerrechtenbeweging en de flower-power. De opkomst van de consumptiemaatschappij en het in zicht komen van de grenzen van de leefbaarheid van onze planeet. De reis naar en de landing op de maan. Over al deze en meer onderwerpen dacht ze, schreef ze en gaf ze les. Ze was niet eenkennig in haar inspiratiebronnen: Aristoteles, Socrates en andere Griekse denkers. Het Romeinse denken over de stad en de wet. Revolutionaire denkers als Machiavelli, Marx en Nietzsche. Het Joodse denken. De christelijke kerkvader Augustinus. Haar werk is doordrenkt van *amor mundi* – liefde voor de wereld, ondanks alles.<sup>6</sup>

Het werk van de politiek denker Hannah Arendt (1906 - 1975) is populairder dan ooit. Voor professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk was er echter nog geen toegankelijk boek over haar prikkelende en soms controversiële ideeën. Tot nu.

Elk hoofdstuk neemt de lezer mee in een verhaal over concrete mensen en hun dilemma's. Waarom is het belangrijk dat tussen leerlingen en leraren een gezagsrelatie bestaat? Hoe bannen we gedachteloosheid en meegaan-met-de-stroom uit onze opleidingen? Waarom is 'eigen kracht' geen geschikt begrip in onze zorg voor ouderen? De auteurs gebruiken het politieke en filosofische werk van Arendt om hier conceptueel en praktisch grip op te krijgen. Een boeiend en inzichtgevend boek.

*'Deze bundel biedt een prikkelende en toegankelijke toepassing van Arendts complexe ideeën over onze wereld en ons werk. Zeer relevant voor professionals van nu.'* - Joke J. Hermsen

